

"KALEVALA" JA HÖNINGAD 20. SAJANDI KIRJANDUSE

PROBLEEMID

Kino Karhu

"Kalevala" ja selle rahvaluulelised ning mütoloogilised allikad huvitavad mind alljärgnevas mitte kui folklooristi ja müüdiuurijat, vaid kui kirjandusloolast.

Tegeldes viimastel aastatel 20. sajandi soome ja üldse Lääne kirjandusega, on mul tulnud ikka sagedamini pead murda küsimuse üle, missugune on kunstiteadvuse uute vormide vahakord arballistega ning kuidas lülitub muistne kultuur nüüdiskultuuri. Püüdes mõtestada kirjandusnähtusi ja nende seost mineviku traditsioonidega, olen tulnud järeldusele, et 19. sajandi kirjanduse ning kultuuriga võrreldes on selles osas 20. sajandil paljugi põhimõtteliselt teisiti.

Teatavasti juhtisid juba 18. sajandi esimesel poolel G. Vico ja peaaegu sajand hiljem F. W. Schelling tähelepanu mütoloogia universaalsele tähtsusele kunsti sünnis, eksisteerimises ja mõistmises. Vico oli veendunud, et iga poeetiline metafoor on oma tekkelt pisimüüt. Schelling pidas mütoloogiat igasuguse, ka kaasaja kunsti "vajalikuks eeltinimiseks ja algmaterjaliks". Kunst oli tema arvates "igavene müüdilooming".

Ometi olid 18. ja 19. sajand loodus- ja ühiskonnateaduste tormilise arengu mõjul oma põhitendentsilt maailmakultuuri jätkuva demütologiseerimise ajajärk (1). Ja ehkki näiteks 18. sajandi lõpu ning 19. sajandi alguse romantikud tundsid huvi rahvaluule ja mütoloogia vastu, olid just need, kes edendasid ajalooteadvuse arengut ning historilikkust suhtumist kultuurinähtustesse.

Kultuuri remütologiseerimisest, uuest müüdilisest mõtlemisest on hakatud rääkima 20. sajandil. Roland Barthes'i paradoksaalse ütluse järgi on kõige "müüdilisem" just meie aeg.

Mõistagi on maailma nüüdiskultuuris - filosoofias, kunstis, ideoloogias - mütoloogismil mitmeid eri vorme. Rääkides mütologismist kirjanduses, pidasid kirjandusteadlased veel knni hiljutise ajani silmas eeskätt Lääne-Euroopa kirjandust, J. Joyce'i, M. Prousti, F. Kafka, T. S. Elioti, Thomas Manni jt. loomingut, mille kohta on kirjutatud rohkesti uurimusi. Viimastel aastakümnetel on kogu maailmas

tähelepanu võitnud Ladina-Ameerika romaan (G. Garcia Márquez, A. Carpentier jt.) ning kriitikas on palju juttu olnud selle mütologismist, kusjuures tihtipeale rõhutatakse, et tegu on hoopis uut tüüpi mütologismiga (2).

Ka nõukogude kriitikas on hakatud järjest sagedamini käsitlema nüüdiskirjanduse, näiteks Tšõngõz Ajtmatovi loomingu geneetilisi seoseid folkloorsete ja mütoloogiliste allikatega. Erinevalt kirjandustest, millel on seljataga sajanditepikkune ajalugu, on paljurahvuselises nõukogude kirjanduses kümneid suhteliselt noori kirjandusi, mille seos folklooriga on suuremal või vähemal määral vahetu.

Lisaks sellele olgu märgitud, et leidub rohkesti teoreetilisi uurimusi, kus sõnakunsti genees on seostatud ürgaja mütoloogilise mõtlemisega; ka on inimteadvase arhailiste vormide kohta puhtetnoloogilisi ja -filosoofilisi käsitusi. Näitena tõstaksin Lääne autoreist esile E. Cassireri ja tema 3-köitelise teose "Philosophie der symbolischen Formen" (1923 - 1929), nõukogude uurijaist A. Lossevi ning O. Freidenbergi, samuti J. Meletinski, kelle ülevaatlikus raamatus "Поэтика мифа" (1976) on käsitletud ka mütologismi küsimusi Lääne-Euroopa 20. sajandi kirjanduses.

Vististi üheks kõige silmatorkavamaks tunnusjooneks, mille poolest Lääne 19. sajandi kirjandus erineb 20. sajandi kirjandusest, võib pidada historismi. See ilmneb muu hulgas ka erinevas lähenemises rahvaluulele ja mütoloogiale. Alljärgnevas ongi üksikasjalikumalt peatunud historismi probleemil.

Tavaliselt seostatakse Lääne 20. sajandi kirjanduse remütologiseerimise algust 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse modernismiga. Selle üks ideoloogilisi eelkäijaid oli F. Nietzsche oma "kõigi väärtuste ümberhindamisega", kogu humanistliku pärandi, kodanlik-liberaalsete traditsioonide ja tekkiva sotsialismi kriitikaga. Nietzsche eitas nihilistlikult kõike, ka ajalugu ja selle seaduspärasusi. Ta suhtus põlgusega ratsionalismisse filosoofias, ühiskondlik-ajaloolise progressi teooriasse, demokraatia ideaalidesse ja humanistliku eetika traditsioonidesse. Nietzsche arvas, et oli nihilism kaasaja inimese püsiv ja universaalne psühholoogiline seisund ("der Nihilismus als psychologischer Zustand"). Ta selgitas: "Was bedeutet Nihilismus? - Daß die obersten Werte sich entwerten. Es fehlt das Ziel. Es fehlt die Antwort auf das "Wozu?" (3). Seda laadi meeoleuld on

ühel või teisel kujul küllaltki levinud 20. sajandi kultuuritegelaste hulgas.

Marksistlik filosoofia nimetab seda nähtust hiliskondliku teadvuse kriisiks, mille põhjustas kapitalismi kui ühiskondlik-majandusliku formatsiooni üldkriisi algus. Olemasolev kord ei tundunud olevat enam ei mõistlik, otstarbekohane ega püsikindel. Suurte vapustuste lähenemist aimas ette juba Nietzsche, kuna O. Spengler, teine irratsionalistliku elufilosoofia esindaja, tuli välja Öntumaa allakäigu prohvetliku ettekuulutamisega. Ajaloolisest optimismist ei saanud enam olla mingit juttu - isegi sõna "ajalugu" ärritas Nietzschet ja pani ta skeptiliselt muigama. Hõlmas ju ajaloo mõiste palju seesugust, mida Nietzsche ja tema poolehoidjad ei tahtnud tunnustada. Lähtudes subjektiivsest voluntarismist, ei arvestanud nad ajaloo, sealhulgas kultuuriajaloo objektiivseid seaduspärasusi, determinismi põhimõtet.

Üldmaailmavaateliselt oli elufilosoofiaga seotud kann. vaimulooline meetod saksa kirjandusteaduses (W. Dilthey, G. Simmel, F. Gundolf; Soomes V. A. Koskenniemi), mis tekkis vastukaaluks Hippolyte Taine'i positivistlikule kunstisotsioloogiale, kultuuriajaloolisele determinismile. Sealjuures kritiseerisid vaimuloolise koolkonna esindajad Taine'i meetodit mitte niivõrd selle tegelike nõrkuste, kuivõrd selle pärast, et tegemist oli determinismi põhimõttele tugineva sotsioloogilise meetodiga. Ise püüdsid nad leida luule allikaid mingeis algseis ja irratsionaalseis ürgfenomenides. Eriti populaarsed olid nende sõnavaras (näiteks Gundolfi tuntud Goethe-uurimuses) rohked ur-prefiksiga sõnad: Urzeit, Urgeist, Urleben, Urerlebnis, Ur-ich, ursprüngliche Welt jne. Diskrediteeritud ja hüljatud ajaloole vastandati müüt, teaduslikele teadmistele mütoloogiline sümbolika, positivistlikule sirgjoonelisele evolutsionismile ja lineaarsele kronoloogiale müüdi pärane "tsükliline" aeg, Nietzsche "igavese taastuleku" printsiip ja Spengleri kultuurimorfoloogia bioloogiline sündimise-suremise tsükkel. Kronoloogiast loobumine tähendas ühtaegu lahtiütlemist ajaloo progressiivse arengu ideest.

Nietzsche, Bergsoni ja Heideggeri umbusk ratsionalistlike teadmiste suhtes, nende nostalgia ürgse (Sokratese-eelse, eeleksistentsiaalse) tervikliku maailmatunnetuse järele meenutab midagi 18. - 19. sajandi romantikute vaimulaadist.

Rnt siin on põhimõtteline erinevus. 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse romantikud ei vaetandanud müüti ajaloolle, vaid lülitasi selle üldisesse ajalookäiku, otsides müüdist muistsete aegade kajastusi.

Muidugi polnud romantism ei Euroopas ega Soomes ühene nähtus. Selles oli vastuolusid ja äärmusi, kuid üldiselt, nagu eespool märgitud, aitas romantism kaasa ajaloo teadvuse väljaarendamisele. Romantikute suurimaid teeneid oli valgustajate antihistorismi ületamine. Nagu teada, nägid valgustusajastu filosoofid inimkonna minevikku ja olevikku mingi normatiivse, igavese, ajaloovalise mõistuse valgusel. Rõhutati igimõistuslikku, normatiivselt üldinimlikku, mitte aga ajaloo kordumatut, rahvuslikult eripärast, millele pöörasid tähelepanu Vico, Herder ja hilisemad pärisromantikud.

Hohkem väljarendatud ja järjekindla historismi poolst - ka muistsete kunstivormide seletamisel - paistis silma Hegeli esteetika, kuigi Hegel võrreldes Schellingiga pööras mütoloogiale suhteliselt vähe tähelepanu.

Soomes mõjutas Schellingi esteetika A. I. Arwidssoni ja teisi soome eelromantikuid, Hegel aga tema ideedele omase historismiga oli eeskujuks J. V. Snellmanile, E. Lönnrotile, F. Cygnaeusele, R. Tengströmile - kuni Aleksis Kivini välja. See oli soome rahva elus aeg, mil taheti kaotada aeduslik ja rahvuslik rõhumine, tõendada iseseisva rahvusliku olemasolu õigust, leida oma rahvuslik minevik, et ehitada tulevikku. Niisugune ajalooline, rahvuslik ja ühiskondlik situatsioon aitas kaasa ülimalt demokraatliku ajaloo teadvuse väljakujunemisele. Tolleaegsete rahvuslike ideoloogide silmis ajalookäik, ajalooline aeg Soomes hoopiski mitte ei peatunud. Ärkav rahvas vaatas oma unistusis kaugele ettepoole, kus kangastus tulevik. Kõike, ka kauget minevikku, nähti romantilise värvinguga ajaperspektiivis. "Tsüklliline" tagasipöördumine minevikku ei tulnud kõne alla. Runod ja müüdid olid toonastele ideoloogidele mitte mingite igaveste, aja- ja ajaloovaliste, alati ühesuguste ning lõputult korduvate olukordade väljendus, vaid sõnum väga omapärasest ajaloolisest minevikust, mis ei saanud enam korduda. Sealjuures oli see omaenda rahvuslik minevik, ja runode kangelased polnud mitte harilikud, siin maa peal elavad ja kannatavad inimesed, vaid just nimelt soome rahva kauged legendärsed eellased.

19. sajandil rõhutati runode rahvalikku vaimu, neis väljenduvaid ürgkogukondliku kollektivismi ja inimeste võrdsuse ideaale. Seda toonitas oma artiklites ja eessõnades ka E. Lönnrot. Ettekandes "Soome rahva kujutamine "Kalevalas"" juhtis R. Tengström (1823 - 1847), keda olid mõjutanud noorhegellaanide ideed (4), kohe esimese lausega tähelepanu eepiliste rahvalaulude sünniaja eripärale. Ta märkis: "Rahvaste elus on olnud aeg, mil kõik koostisosad, milleks need hiljem eraldusid, moodustasid veel lihtsa terviku, mil üksikisik ei asetsenud oma rahvast väljaspool ja rahvas polnud killunenud kultuuritaseme ning elutingimuste poolest eri klassideks, vaid kõiges valitses sama vaim ja hoidis koos eeskätt loomulik hingeline ühtekuuluvus" (5).

Ürgkogukondliku kollektivismi ja võrdsuse ideaale rõhutatakse Aleksis Kivi, Arvid Järnefelti ja Eino Leino teostes, kusjuures neile ideaalidele on sageli kontrastiks uusaja individualism.

Tuleb rõhutada, et niisugune vaade muistsele rahvaluulele ja selle ideaalidele polnud paljalt luuletajate või romantikutest folkloristide - nende hulka on kombeks arvata ka E. Lönnrot - väljamõeldis, romantilise maailmavaate utoopiline külg. Siin pole ruumi seda küsimust lähemalt analüüsida ega näiteid tuua, ent siiski tahaksin märkida järgmist. Lugeses mõningaid viimaseaegseid folkloristlikke ja kirjandusteaduslikke uurimusi, olen puutunud kokku sellega, et romantikutesse ning Hegelisse suhtutakse teatava iroonilise üleolekuga ja mitte eriti tõsiselt. Arvatakse, et nende arusaamad folkloori rahvalikkusest, rahvavaimust (*Volksgeist*), "kangelaste ajastust" ja "eepilisest maailmaseisundist" (Hegeli - *der epische Weltzustand*) olid üksnes romantilise idealismi väljendus, millel on vähe ühist nüüdisaja teaduslike seisukohtadega. See romantikute ja Hegeli "ületamine" sai alguse juba 19. sajandi teise poole positivistlikus filosoofias ning folkloristikas ja on kestnud tänase päevani.

Marxism niisugust vaatekohta ei jaga. Nagu teada, oli marksismi üks allikaid Hegeli dialektika. Marksismi rajajad oskasid läbi Hegeli õpetuse idealistliku koore näha selle tõelist ajakoolist ja revolutsioonilist sisu. Ka esteetika ja kunstiajaloo valdkonnas - muistsed kultuurid kaasa arvatud - suhtusid Marx ja Engels tähelepanelikult Hegeli pärandisse ja tema eelkäijatesse saksa klassikaliste ideoloogide hulgas. J. Meletinski on osutanud, et erinevalt 19.

sujuandi teise poole positivistideest ei bitanud K. Marx saksa filosoofide - Herderist kuni Hegelini - saavutusi muistsete kultuuride mõtestamisel, vaid just neile tootuski (6). Selle, mis Marxi selkähjad saavutasid idealistliku filosoofia raamas, mõtestas Marx Guber ja arendas materialismi vaimus edasi.

Marxi kiri F. Engelsile 29. märtsist 1868 sisaldab olulisi mõtteid seoses muistsete aegade kuneti mõistamisega ja sellega, mille poolast on see kunst väärtuslik kaasaaja inimesele. Kirjas on juttu romantilise teadvuse eripärast, mis kujunes Euroopas väliste 18. sajandi lõpa suure Prantsuse revolutsiooni mõjul. Revolutsioon ja kodanlike suhete võidulepääs polnud mitte kõigile ja mitte kõigas vastuvõetavad. Pajusid õpetlasi ajendas see pöörane eriline tähelepanu selkoodanlikele silvormidele. Marx kirjutab: "Esimene reaktsioon Prantsuse revolutsioonile ja sellega seotud valgustussajastule seisis loomulikult selles, et kõiks hakati nägema keskajases, romantilises valguses, ja isegi niisugused inimesed nagu Grimm ei ois sellest vabad. Teine reaktsioon aga - ja see vartab sotsialistlikule suunale, kuigi neil õpetlastel pole aimagi, et nad sellega teotud os - seisab selles, et vandata üle keskajae lge rahva ürgsega. Ja seal laievad nad oma suuraks imestuseks kõige varemaks kõige suurest, ja isegi ägedaid võrdsuse kaitsjaid, kes lähavad nii kaugale, et see paneka kokkuma isegi Froudhoni" (7). Kirjas on mainitud muistse ja keskajae Saksa ~~hispaania~~ korda uuritud esimese kodanliku ajaloolase G. L. Maureri raamatuid, mida Marx parajasti luges. Maurer käsitleb keskajases sakes küllakogakmana (margi) ajalugu ja Marx hindas teda eriti sellepärast, et tema tõi tõestasiid ~~hispaania~~ muutussüstsemei olemasolu muinasajal ja kaos sellega lõkksid Guber arvavuse, nagu oluaks meeseromandus igivana. Sellega ühenduses kirjutab Marx, et Maureri raamatitel "on erakordne tähtsus. Mitte ainult ürgseeg, vaid ka kogu bilisee areng [- - -] saab täiesti uue kuja" (8).

Erilist huvi pakub Marxi kirjas see, mis on öeldud Hegeli kohta. Kõne all on üldine ja eriline kategooria Hegelil. Nail kategooriatel on vartavusad ka Hegeli esteetikas ja tema kunstiajalooliotes vartetes. Raldata ja muistse "estilise seisundi" üldise domineerimist erilise ja individuaalse üls, sellele järgnenud "protsessilise seisundi", mil tingimisel espose tekkimiseks anax polnud, öeldab erilise, individua-

aalse domineerimist üldise üle. Kui mõnede Hegeli kriitikute ja tõlgitsejate meelest oli see puhas spekulatsioon ja väljamõeldis, siis Marx, vastupidi, nägi Hegeli abstraktsetes loogikakategooriates midagi niisugust, millel on konkreetne sisu ajaloos endas. Tsiteeritud kirjas Engelsile kirjutab Marx: "Aga mida ütleks vana Hegel, kui ta teises ilmas kuuleks, et üldine [Allgemeine] ei tähenda sakslaste ja Skandinaavia rahvaste juures midagi muud kui kogukonnamaad, eriline [Sundre, Besondre] aga mitte midagi muud kui sellest kogukonnamaast eraldatud eraomandust [Sondereigen] ? Neetud lugul tuleb välja, et loogikakategooriad tulenevad otse "meie suhetest" [aus "unsrem Verkehr"]" (9).

See seletab ka, miks rahvarunode ideaalid olid nii lähedased demokraatlikult meelestatud kirjanikele ja miks nendest ideaalidest lähtunud "Kalevalas" nähti 19. sajandil mitte lihtsalt üht tolle aja kirjandusteost, vaid muistsete aegade kujutust, olgugi teataval määral Lönroti rekonstrueeritud. Muidugi tundub tänapäeval mõnigi mõte Lönroti eesõnades ja artiklites, samuti R. Tengströmi arutlustes olevat naiivne, nüüdisteaduse seisukohtadele mittevastav. Kuid vananenud pole rahvalikkuse, ürgkogukondliku kollektivismi ja runodes kujutatud ajastu eripära esiletõstmine.

19. ja 20. sajandi üht peamist erinevust suhtumises rahvaluulesse võib illustreerida järgmise paradoksaalse vastandamisega: kui Lönrot, toetudes temaaegse ajalooteadvuse arengutasemele, püüdis "Kalevalas" muinaskultuuri reliktide kaoses korda luua, siis paljud Lääne kirjanikud üritavad müüdi abil korrastada nüüdisaja kaotulist tegelikkust.

Sellest kirjutab 1923. aastal seoses vaidlustega Joyce'i romaani "Ulysses" üle T. S. Eliot. Tema poleemiline artikkel, suunatud põhiliselt Richard Aldingtoni vastu, kellele Joyce'i romaan ei meeldinud, kandis iseloomulikku pealkirja "'Ulysee", kord ja müüt". Kaasaegse ainetiku organiseerimise müüdilise meetodi poolest pidas Eliot Joyce'i romaani Lääne proosa tõeliseks avastuseks. Eliot lähtus eeldusest, et 19. sajandi inimese maailmatunnetus erineb põhimõtteliselt 20. sajandi inimese omast. Nüüdisaja maailmatunnetuse, eriti ajalootunnetuse väljendamiseks traditsiooniline romaan enam ei kõlvanud. Elioti arvates lõppes ratsionaalset ja suhteliselt hästi korrastatud ajastut kajastav romaan Flaubert'i ja Henry Jamesiga. Nüüd aga valitseb kaos, mida kunstis saab korrastada ainult müüdi abil. Joyce'i meetod

oli "viis ohjeldada ja korrastada seda ääretut tühisust ja anarhiat, mida ajalugu endast praegu kujutab, anda sellele kuju ja tähendus. [- - -] Tähtede seis on niisugusele meetodile soodne." Joyce'i meetodi eeldusteks olid Elioti järgi kaasaja psühholoogia ja etnoloogia saavutused (artiklis mainitakse J. G. Frazeri teost "The Golden Bough"). Kõik see koos "tegi võimalikuks selle, mis veel mõned aastad varem oleks olnud võimatu. Jutustuse meetodi asemel võime kasutada müüdi meetodit. Ja tõemeeli hindan ma seda kui sammu edasi nüüdismaailma kunstile kättesaadavaks tegemise teet, kui sammu korrastuse ja süsteemsuse poole, omadused, mis on nii meelepärased härra Aldingtonile" (10). Joyce'i meetodile on Eliot oma artiklis kuulutanud suurt tulevikku ja paljuski on tal õigus olnud. Elioti sõnades on küllalt selgesti alla kriipsutatud müüdi vormiloov, struktureeriv funktsioon nüüdiskirjanduses. Samasugune korrastav funktsioon oli omanne ka mütoloogiale endale. Nagu kinnitab J. Meletinski, on mütoloogia "tunnetuslik paatos allutatud harmoniseerivale ja korrastavale eesmärgile, orienteeritud seesugusele terviklikule maailmasse suhtumisele, mis ei salli vähimaidki kaootilisuse, korrastamatuse elemente. Mütoloogia keskne mõte on kaose muutmine korrastatud kosmoseks" (11).

Tahaksin juhtida veel tähelepanu ruumi ja aja kategooriale, mille kaudu tulevad ilmsiks paralleelid päris müütide ja 20. sajandi kirjanduse mütologismi vahel.

Osutan lühidalt ruumi ja aja peamistele iseärasustele mütoloogilistes kujutelmadest. Mütoloogilises teadvuses on ruum, aeg, asjade maailm veel liigendamata ja ühtsed. Pole "tühja", täitmata ruumi, nagu pole ka täitmata, abstraktset aega. Ruum ja aeg moodustavad terviku, niinimetatud kronotobi - kõik toimub "siin" ja "nüüd". Müütides pole aga liikumist, ajavoolu, aredat aja jagamist minevikuks, olevikuks ja tulevikuks. O. Freidenbergi järgi on aeg müütides "ühemõõtmeline", "mittevoolav", "ajaväline". See on nagu mingi praesens atemporale, ajaväline olevik (E. Cassireri järgi on mütoloogiline teadvus ajatu - "ein zeitloses Bewusstsein"). O. Freidenberg näeb mütoloogilise mõtlemise üht seaduspära "mineviku sümbioosis olevikuga", "mitteülesaamisest" minevikust, mis on jätkuvalt juures olev ja tavandites korduv, aktualiseerudes nõnda kogu aeg teadvuses.

Hoopis teistsugusel sotsiaal-ajaloolisel ja psühholoogilisel tasandil võib midagi analoogilist täheldada 20. sa-

jandi kirjanduslikus mütologismis. Üsnagi äratuntavad on siin kokkupuutepunktid aja interpreteerimisega näiteks Bergsoni poolt, kes mõjutas suuresti 20. sajandi kirjandust ja kunsti (mitte juhuslikult ei määratud Bergsonile 1927. aastal Nobeli preemiat kirjanduse alal). Aja kategooria (durée 'kestus') on Bergsonil äärmuseni psühholoogiseeritud ja seotud inimälu tegevusega, teadvuse mehhanismiga. Rangelts filosoofilises mõttes on see subjektiivne idealism, kuid psühholoogismi seisukohalt on 20. sajandi kirjandus ja kunst sellest palju ammutanud. "Sisemine kestus," kirjutas Bergson, "on mälu katkematu elu, mis jätkab minevikku olevikus" (12). Mälu akumuliseeritud mälestused võivad kaua säilida passiivses olekus, alateadvuses, kuid teatavates olukordades nad aktualiseeruvad - elustunud minevikumälestused saavad uuesti värsketeks elamusteks ja muutuvad aktuaalselt üleelatavaks olevikuks. Sellega seoses elamused ühtlasi "materialiseeruvad" emotsioonides, meelelistes kujundites ja omandavad ruumilise iseloomu.

Fuudutamata nende ideede mõju Euroopa kirjanduse ulatuses, kuivõrd sellest on piisavalt kirjutatud, esitaksin vaid mõned näited soome kirjandusest.

Üks esimesi soome kirjanikke, kes hakkas aja kategooriaga eksperimenteerima, oli F. E. Sillanpää (1888 - 1964). Hariduselt bioloog, evolutsiooniteooria pooldaja, huvitus ta ka Bergsoni ideedest, Einsteini relatiivsusteooriast ja Freudi psühhoanalüüsist. Kõigi nende uuemate teooriate mõjul sügenes Sillanpää loovas teadvuses midagi niisugust, mis oli suguluses arhailise mütoloogilise maailmatunnetusega. Peamine tähelepanu Sillanpää proosas on pööratud looduslikule ja psühholoogiliselt sünkroonsele ajale, kuna lineaarne kronoloogia jääb tagaplaanile. 1916. aastal avaldas Sillanpää oma esimese romaani "Elu ja päike", kus on üht suve noore inimese elus kirjeldatud nõnda, et jutustamise põhjal ei teki konkreetset tunnetust ajast ja selle liikumisest. Autor rõhutab, et aeg on tema romaanis määramatu. Selles on mingi sarnasus müütide ajapõhise olevikuga. Sealjuures võib täheldada "maastikulist" aja kujutamist, selle ainelis-ruumilist metaforiseerimist, mida romaani epiloogis on eraldi rõhutatud: "Kõik siin ilmas olnud sügised, suved, kevaded ja talved moodustavad maastike ahela, mida võib kujutleda hõljumas ruumis ebamäärases kauguses. Nii kujutletuna kaotavad nad omaduse, mida väljendatakse aastaarvuga. Esmalt kaob aja, siis koha

mõiste, ja polegi enam üldse kindel, et need olemas on" (13). Niisiis mitte ainult aeg, vaid ka koht. (topos) kaotab konkreetsuse, lokaalse seotuse, ilmutades kalduvust muutuda topos'eks üleüldse.

Midagi samasugust tuleb soome lüürikas ette Eeva-Liisa Manneri (sünd. 1921) loomingus. Luuletustes ja tema enda kommentaarides nende juurde on E.-L. Manner korduvalt vihjanud, et aeg assotsieerub tema teadvuses ruumiga, õigemini - aeg t r a n s f o r m e e r u b ruumiks, omandab selle füüsilised kvaliteedid ja leiab väljenduse ainelis-ruumilistes kujundites. Luuletuskogus "Nii vaheldusid aastajaad" (1964) on tal koguni eri tsükkel iseloomuliku pealkirjaga "Aja ja ruumi vahekorras". Manneri sõnade kohaselt "aeg on maastik" (14). Niisuguse maastikulise pilguga vaadatakse üle kogu inimühiskonna ajalugu. Eri aegadel asetleidnud sündmused ja eri ajastud kaugest muinasajast meie päevini ilmuvad teadvusse samaaegselt ja seesuguses ajaloo simulaanses maastikulises panoraaamis on tähtsust ainult ruumilistel koordinaatidel, ruumilisel, mitte ajalisel perspektiivil.

Peale puht subjektiiv-psühholoogilise ajataju, mille puhul lüürilises elamuses sulanduvad ühte minevik, olevik ja tulevik, on seesugusel kunstilisel nägemisel ka eotsiaal-filosoofiline aspekt. Oma äärmise sotsiaalse pessimismi juures suhtub Manner - aga ka paljud teised Lääne modernistid - sellistesse mõistetesse nagu progress ja ajalooline areng õigegi skeptiliselt. Inimese jaoks, kes tunnistab progressi ajaloos, on aeg täidetud edasiareneva ajaloolise liikumisega, minevik, olevik ja tulevik ei järgne üksteisele mehaaniliselt, vaid erinevad üksteisest ka kvalitatiivselt. Ja vastupidi - inimese jaoks, kes ei usu ajaloolise progressi võimalusse, pole ajal seesugust kvalitatiivset asteastmelist edenemist, ajaloo eri perioodid ei kujuta endast ühiskondliku arengu kvalitatiivselt erinevaid astmeid. Sageli tajutakse kogu ajalugu kui absoluutset pahet, lõputult korduvate tragöödiate ja koleduste rodu. See loob pinna nostalgiale ürgse, eelajaloolise, eelmetafüüsilise aja järele. Manneri maailmatunnetusele on märgatavat mõju avaldanud Weiddegger, kes nagu Bergsongi omistas müütidele suurt tähtsust. Manneri lüürikas on ratsionaalsele sageli vastandatud maailgiline, mis assotsieerub tal lapsepõlve-temaga, veelgi ül-

diatatumas plaanis inimkonna lapsepõlvega, eel-eksistentsiaalee mütoloogilise ürgajaga.

Alles pärast seda, kui märkasin ruumilis-ajaliste suhete ebataivalist interpreteerimist soome kirjanduses, satusin lugema selleteemalisi uurimusi Lääne kirjanduse kohta üldse. See asjaolu kinnitab, et eespool esitatud näited soome kirjandusest pole juhuslikud, vaid on osa kogu 20. sajandi Lääne kirjanduse üldisemast tendentsist. Kardinaalseid muutusi ruumilis-ajaliste suhete trakteerimisel on Joyce'i, Prousti ja mõnede teiste Lääne-Euroopa prosaistide romaanide põhjal üksikasjalikult käsitletud J. Frank oma töös "The Spatial Form in Modern Literature" (1963). Vihjates va-rasematele uurijatele (A. Tate, M. Eliade) ja esitades paralleele praegusaja kujutavast kunstist, tuleb J. Frank järeldusele: aegade (mineviku ja oleviku) ühitamise tulemusel muutub ajalugu ise mainitud kirjanike loomingus ebaajalooliseks, sest "aega ei võeta enam kui objektiivset põhjuslikku edasilikumist, mille perioodidel on selgelt piiritletud erinevused; ajast on saanud nüüd tervik, kus piirid mineviku ja oleviku vahel on kustutatud. Siin on meil silmatorkav paralleelsus kujutava kunstiga. Täpselt samuti, nagu kujutavast kunstist on kadunud sügavuse mõõde, on moodsa kirjanduse põhiteoste sisust kadunud ajaloolise sügavuse mõõde. Renessansist alates on uusaja inimene arendanud nii objektiivset visuaalset taju (oskust kujutada ruumi) kui ka objektiivset ajalootaju (oskust tabada kronoloogilist aega); nüüd on ta loobunud mõlemast. Tagajärg on - vähemalt niipalju, kui asi punantab kirjandust - ajalootaju muutumine müüdiks, ettekujutuseks, mille järgi ajaloolist aega pole olemas ja teatava aja teod ning sündmused pole midagi muud kui igaveste prototüüpide taaskehastumine." J. Frank tsiteerib Eliade sõnu selle kohta, et Lääne nüüdiskultuuris on olemas tendents, mida iseloomustab tõeline "vastuhakk ajaloolle, mäss ajaloolise aja vastu, püüe lahustada inimlikust kogemusest kantud ajalooline aeg kosmilises, tsüklilises, ääretus ajas". Ja seda kõike saadab "nostalgia müüdi järele". Teatavasti on M. Eliade muistseid müüte ja uskumusi uuriv etnoloog. M. Eliade tähelepanekud mainitud tendentside kohta nüüdisaja Lääne inimeste teadvuses ainult toetavad J. Franki arvates tema enese väidet, et praegusaja kirjandus tegeleb "ajaloo ajaliku maailma muutmisega müüdi ajatuks maailmaks. Ja see moodsa kirjanduse üldiseks sisuks

olev ajatu müüdimaaailm leiab sobiva esteetilise väljenduse ruumilistes vormides" (15).

J. Franki detailne materjalialanalüüs ja järeldused on küllalt huvitavad, kuigi mõned rõhuasetused ta uurimusee kannatavad liigse üldistamise all. Eespool oli juba juttu müütoloogiami erinevatest liikidest maailmakirjanduses. Ka 20. sajandi Lääne-Euroopa kirjandustes pole olnud ainult müüdi ja ajaloo vastandamise tendentsi, vaid samuti edukaid katseid (näiteks Thomae Mannil) ühendada müüti ajalooaga (16).

Müüdisaja romaanis võib mõnikord jutustamine alata nagu müüdis või sünnieepikas (gyutyepikka). Ajaloolistele sündmustele eelneb mingi legendaarne "aboolantne algus": muistendi vaimus jutustatakse vanainimese suu läbi, kuidas teatavasse paikkonda ilmusid esimesed inimesed, kuidas ehitati esimene küla ja kuidas elu läks edasi - nüüd juba mitte enam legendaarses, vaid empiirilises plaanis. Seda laadi sümeelise ülesehituse elemente tuli ette 19. ja 20. sajandi soome kirjanduses ja alles suhteliselt hiljuti ka karjala nõukogude kirjanduses. Niisugust võtet kavatses algul kasutada ka nimeka soome romaanikirjanik Väinö Linna (lugu kolmest vennast romaani "Siin Põhjatähe all" algvariandis), kuid loobus sellest hiljem (17).

Midagi selle võtte taolist, kuid juba täiesti teistsuguses stiililises töötluas kohtame Garcia Márquese romaanis "Sada aastat üksildust". Ka siin algab jutuetamine sellest, kuidas teatavasse paika tulevad esimesed inimesed, rajavad eluaseme, suguvõsa, kogukonna jne.

Niisugustel puhkudel sobib müüt väga hästi kokku ajalooaga. See ei räägi vastu ajaloole, vaid vastupidi - aitab kaasa selle kunstiliselt üldistatud tajumisele. Seoses Garcia Márquese romaanidega räägivad mõned nõukogude kriitikud "uuest historismist" tema loomingus (18). Sagedad eksimused loogilise põhjalikkuse vastu (nagu alatasa müütideski), empiirilise rummi ja aja seaduspäraeuste eiramine - kõik see koos sümbolika ning rikkaliku fantaasiaga loovad Garcia Márquese väga omapärase stiili.

Mõned uurijad kalduvad müüte liigitama "kõrgeteks" ja "madalateks", "poeetilieteks" ja "hirmuäratavateks". Vaevalt et seesugusel rangel rühmitamisel on alust müütoloogias endas. Iseasi on see, et hilisemas kultuuris meie päevadeni välja on müüte erinevalt tõlgitsetud. Mis puutub müütoloogiami kirjanduses, siis on küsimuse tuum siin nähtavasti kir-

janiku maailmavaates, mis määrab ka tema suhtumise mineviku-traditsioonidesse.

K i r j a n d u s

1. Euroopa 17. - 18. sajandi kirjanduse järkjärgulise eemaldumise kohta mütoloogilistest kujutelmadest suurte loodusteaduslike avastuste mõjul vt. lähemalt: Nicolson, M.H. Mountain Gloom and Mountain Glory: The Development on the Aesthetics of the Infinite. New York, 1959; Qvarnström, G. Dikten och den nya vetenskapen. Lund, 1961; Richter, K. Literatur und Naturwissenschaft. Eine Studie zur Lyrik der Aufklärung. München, 1972.
2. Vt. kahe diskussiooni materjale, mis on avaldatud ajakirjas "Латинокая Америка" (1982, nr. 5 - 6; 1983, nr. 1 - 3).
3. Nietzsche, F. Werke in drei Bänden. 3. kd. München, 1966, lk. 577.
4. R. Tengströmi vaadete kohta vt. lähemalt: Manninen, J. Marx ja Väinämöisen soitto. - Tiede ja edistys, 1983, nr. 2, lk. 2 - 9.
5. Tengström, R. Suomen kansa Kalevalassa kuvattuna. - Suomen sana 21. Porvoo, 1966, lk. 139.
6. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. Москва, 1976, lk. 22.
7. Marx, K., Engels, F. Valitud kirjad. Tallinn, 1977, lk. 205 - 206.
8. S e a l s a m a s , lk. 205.
9. S e a l s a m a s , lk. 206 - 207.
10. Eliot, T. S. "Ulysses", Order and Myth. - Rmt.: The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism. Moskva, 1979, lk. 224 - 225.
11. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа, lk. 169.
12. Берггоон А. Собрание сочинений. 5. kd. Petrograd, (1914), lk. 24.
13. Sillanpää, F. E. Elämä ja aurinko. Helsingi, 1916, lk. 335 - 336.
14. Miten kirjani ovat syntyneet. Porvoo, 1969, lk. 217. Vt. ka: Karhu, E. Eeva-Idisa Mannerin lyriikka - taustana sodanjälkeisen modernismin ongelmat. - Punalippu, 1983, nr. 2, lk. 107 - 120.
15. Frank, J. The Widening Gyre. New York, 1963, lk. 59 - 60.
16. Vt. lähemalt: Мелетинский Е.М. Поэтика мифа, lk. 298 - 340 (peatükk "Антитеза: Джойс и Томас Манн").

17. Vt. Karhu, E. Alussa olivat suo, kuokka - ja Jussi. -
Rmt.: Väinö Linna - toisen tasavallan kirjailija. Por-
voo, 1980, lk. 163 - 173.
18. Vt. näiteke V. Zenskovi eessõna G. Garcia Márqueze ro-
maani "Patriarhi sügis" venekeelsele väljaandele (Mosk-
va, 1978, lk. 5 - 22).